
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.3.8>

Х. Р. Калинець

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

Ця стаття виконана на основі аналізу чинного законодавства України, теоретичного осмислення чисельних наукових праць у галузі кримінального права, кримінально-процесуально та кримінально-виконавчого. У дослідженні здійснено огляд основних нормативних положень про звільнення від покарання та його відбування та аналіз норми щодо дострокового звільнення від покарання та його відбування за Кримінальним кодексом України. Також викладено найбільш загальні положення, які розкривають сутність і правову природу звільнення від покарання та його відбування. Слід зазначити, що звільнення від покарання та його відбування є обов'язковим складником діяльності органів і установ кримінально-виконавчої служби України. Будь-яке покарання завжди передбачає момент звільнення від нього або закінчення кримінально-виконавчих правовідносин. Потрібно звернути увагу, що інститут дострокового звільнення робить покарання максимально наближеним до особистісних якостей, поведінки засудженого, інших обставин та дозволяє компетентним органам своєчасно реагувати на їх позитивні зміни. Отже, цей інститут є вкрай важливим. У статті відображено позиції науковців щодо визначення поняття «звільнення від покарання та його відбування», оскільки це поняття не визначене на законодавчому рівні. Проведено аналіз статей розділу XII КК України та встановлено недосконалість термінологічного апарату Розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» КК України, що свідчить про невідповідність назви розділу його безпосередньому змісту. Здійснено дослідження науковців щодо уточнення назви Розділу XII Загальної частини КК України та наведено пропозиції щодо застосування термінологічних зворотів «звільнення від покарання», «звільнення від відбування покарання» і «звільнення від подальшого відбування покарання».

Ключові слова: покарання, кара, захід примусу, дострокове звільнення, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, звільнення від подальшого відбування покарання, виправлення особи, ресоціалізація засуджених.

Постановка проблеми. Призначаючи покарання, суд обов'язково вказує строк, протягом якого засуджений повинен його відбувати. Але покарання, яке має на меті в тому числі і кару, це не самоціль. Воно призначається для досягнення певного позитивного ефекту, а саме для виправлення і, як конкретизує ст. 1 Кримінально-

виконавчого кодексу України (далі КВК України), ресоціалізації засуджених, а також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Передбачається, що вказана мета буде досягнута за той строк, який визначив суд у своєму вирокі. Однак позитивні зміни в свідомості та особистості засудженого можуть статися раніше, ніж закінчиться строк покарання, і в такому разі

покарання втратить свої соціально орієнтовані виправні та попереджувальні властивості та перетвориться тільки на каральний вплив. Для уникнення таких ситуацій закон передбачає можливість дострокового звільнення від відбування покарання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання звільнення від покарання та його відбування були предметом досліджень таких вчених, як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Н.В. Кльован А.П. Гель, С.В. Гізімчук, О.В. Дашенко, В.О. Навроцький, О.О. Дудоров, М.В. Романов, Д.В. Казначеева, Є.С. Назимко, Є.О. Письменський, М.І. Скригонюк, В.М. Трубников, В.І. Тютюгін, А.М. Яценко та інші.

Мета статті – висвітлення проблемних питань у частині законодавчої регламентації інституту звільнення від покарання та його відбування, а також визначення пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Досягнення найближчої мети покарання, якою визнається виправлення засудженого, в окремих випадках є можливим та достатнім й без відбування засудженим покарання. В таких випадках «його відбування може стати зайвим, неефективним, зашкодити процесам ресоціалізації особи, яка вчинила злочин» – пише Ю.В. Баулін [1, с. 377]. Тоді подальше відбування призначеного засудженому покарання втрачає свій сенс як у соціальному, так і в юридичному аспектах, суперечить принципам справедливості і гуманізму, сприймається засудженим та оточуючими як прояв надмірної жорстокості [2, с. 410].

У зв'язку з цим у кримінальному законі передбачається окремий інститут Загальної частини – звільнення від покарання та його відбування. Він являє собою сукупність норм, які в сприятливому для засудженого напрямі вирішують питання щодо відбування (не відбування) покарання, призначеного йому обвинувальним вироком суду чи визначеного іншим правозастосовним документом [3, с. 158].

На законодавчому рівні немає визначення поняття «звільнення від покарання», однак у юридичній літературі є декілька позицій щодо визначення цього поняття. Так, на думку авторів Ю.В. Бау-

ліна, Б.І. Борисова та В.І. Тютюгіна, «під звільненням від покарання розуміється відмова держави від застосування покарання до особи, яку обвинувальним вироком суду було визнано винною у вчиненні злочину» [4, с. 423].

В.О. Навроцький зазначає, що звільнення від покарання та його відбування означає прийняття судом чи іншим правозастосовним органом (зокрема у разі помилування засудженого таке звільнення здійснюється органом виконання покарання) рішення про відбування чи не відбування засудженим покарання конкретного виду і обсягу (розміру) та виконання такого рішення відповідними органами [5, с. 613].

Інститут дострокового звільнення робить покарання максимально наближеним до особистісних якостей, поведінки засудженого, інших обставин та дозволяє компетентним органам своєчасно реагувати на їх позитивні зміни. В законі представлено широкий перелік підстав для дострокового звільнення від відбування покарання, і кожна з підстав має свої особливості процедурного характеру. Підстава, яка найчастіше застосовується, – умовно-дострокове звільнення, має і найбільше проблем в практичній діяльності. Як зазначають вчені, законодавче регулювання інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та його застосування на практиці має суттєві розбіжності, що не сприяє ефективному застосуванню цієї підстави звільнення [6].

КК України у ст. 50 визначає покарання як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. З огляду на вказане визначення покарання – це такий інститут, який зосереджує в собі крайню форму державного примусу. Коли особа вчиняє діяння, небезпечність якого надто висока, справцює покарання. Саме тому цей крайній

засіб впливу на особу є найбільш суворим та тягне за собою максимальну кількість негативних наслідків та правообмежень для особи [7, с. 8].

Як зазначає Ю.В. Баулін, у ряді випадків подальше виконання призначеного покарання є недоцільним внаслідок досягнення цілей покарання у процесі його відбування. Дострокове звільнення завжди пов'язане з достроковим виправленням засудженого. Якщо засуджений усвідомлює, що перед ним відкрита перспектива дострокового звільнення від відбування покарання і це залежить від нього самого, то можливість такого звільнення стимулює його прагнення до бездоганної поведінки і виправлення, є передумовою повернення до чесного трудового життя [8, с. 300].

Відповідно до чинного законодавства суди мають можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, ступеня його тяжкості, особи винного та інших обставин справи [9, с. 73]. Всі ці аспекти мають знайти своє відбиття у вироку суду [10, с. 163]. При цьому перед покаранням ставиться не тільки мета покарати злочинця, заподіяти йому певні страждання, але й здійснити на нього виховний вплив, повернути на шлях чесного трудового життя, попередити вчинення повторних злочинів. Якщо ж законслухняну поведінку засуджений виявляє до закінчення строку покарання, призначеного вироком суду, немає ніякої необхідності продовжувати виконання покарання, тому що ця особа перестала бути суспільно небезпечною, вона досягла юридичного виправлення і її доцільно звільнити від подальшого відбування покарання.

Слушною є думка В.М. Трубникова, що, призначаючи покарання, суд не може здогадатися про можливу поведінку засудженого в період відбування покарання і визначити заздалегідь той термін, який і буде необхідний для досягнення його виправлення. Тому можливість дострокового звільнення до закінчення терміну покарання, призначеного вироком суду, виступає як стимул, засіб заохочення засудженого [9, с. 73].

Як зазначає Є.О. Письменський, конкретне покарання, що призначається винному, слід розглядати як імовірно прогно-

тичне щодо досягнення цілей покарання. Жодна міра покарання під час її призначення апріорі не може вважатися оптимальною та визначеною правильно, а покарання не може бути самоціллю. «Зайве, надмірне покарання, – справедливо зазначає Є.Р. Азарян, – завжди небезпечно тими чи іншими дисфункціональними наслідками, особливо якщо не забувати реальних умов утримання засуджених у місцях позбавлення волі» [10, с. 164].

Але потрібно пам'ятати про те, що покарання не може призначатися за певним шаблоном, без детального вивчення справи чи з порушенням принципів та правил призначення покарання тощо.

Термінологічні звороти «звільнення від покарання», «звільнення від відбування покарання», «звільнення від подальшого відбування покарання», що використовуються в Розділі XII Загальної частини КК України, позначають різні за своєю суттю та правовими наслідками. В одних випадках законодавець вживає їх невдало, а в інших – одним терміном позначається декілька відмінних за змістом понять.

Недосконалість термінологічного апарату Розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» КК України добре обґрунтовував І.В. Красницький. У своєму дослідженні він, зокрема, продемонстрував невідповідність назви розділу його змісту. Проведений цим автором аналіз статей Розділу XII Загальної частини КК України дозволив йому зробити висновок про те, що в ньому передбачено принаймні п'ять самостійних кримінально-правових субінститутів, таких як: Звільнення від покарання, його відбування, подальшого відбування, заміна покарання більш м'яким та пом'якшення покарання.

Є.О. Письменський зазначає, що у перспективі в складі інституту звільнення від покарання та його відбування доцільно чітко сформувати чотири самостійні субінститути, з урахуванням змісту яких мають відбуватися зміни у відповідному розділі КК України. До цих субінститутів Є.О. Письменський пропонує відносити такі: 1. Звільнення від покарання, за якого особа засуджується за вчинення злочину обвинувальним вироком суду, їй призначається конкретна міра пока-

рання, яку вона умовно або безумовно не відбуває (не виконує). 2. Звільнення від відбування частини покарання, за якого особа починає відбувати або виконувати призначене покарання та звільняється від частини покарання, що залишилася. 3. Заміна покарання, за якої особа звільняється від покарання, призначеного при її засудженні, та їй призначається новий вид покарання. 4. Відстрочка виконання покарання, яка, за твердженням фахівців, передбачає відкладення виконання певного заходу впливу на певний строк у зв'язку з неможливістю або недоцільністю негайної реалізації – тимчасове звільнення від відбування покарання [11].

Якщо проаналізувати ч. 1 ст. 74 КК України, то слід зауважити, що законодавець передбачив чотири субінститути, такі як: звільнення від покарання, звільнення від подальшого відбування покарання, заміна покарання більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання.

Враховуючи вищенаведене, слід частково погодитися з думками І.В. Красницького та Є.О. Письменського та запропонувати виділити такі субінститути:

1. **Звільнення від покарання**, коли особа засуджується за вчинення злочину судом, однак це покарання не відбуває, до прикладу можна віднести ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням).

2. Щодо поняття «звільнення від відбування покарання» та «звільнення від подальшого відбування покарання», то слід зазначити висновку, що ці поняття схожі, оскільки засуджена особа почала відбувати покарання та може бути звільнена лише від частини покарання, яке, по суті, залишилося. В цьому разі пропонується виділити субінститут **звільнення від відбування частини покарання**, зокрема, як приклад, можна навести ст. 81 КК України (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання).

3. Наступним субінститутом вважається виділити **заміну покарання**, за якої засудженій особі, яка відбуває покарання, замінюють покарання іншим видом. Зокрема, до якого можна віднести ст. 82 КК України (заміна невідбутої частини покарання більш м'яким).

Вважається, що такий субінститут, як «пом'якшення покарання», слід включити до звільнення від відбування частини покарання або заміни покарання, відповідно, виокремлювати його як самостійний субінститут не потрібно.

Висновки пропозиції. У цій статті висвітлено найбільш загальні положення, які розкривають сутність і правову природу звільнення від покарання та його відбування, також розкрито проблемні питання щодо термінологічної недбалості, допущеної законодавцем у ч. 1 ст. 74 КК України, яка вже давно стала благодатним ґрунтом для чисельної наукової дискусії. Поза всяким сумнівом слід зазначити, що відповідний розділ КК України має бути переглянутий і вдосконалений. Запропоновано виділення таких субінститутів Розділу XII КК України: «звільнення від покарання», «звільнення від відбування частини покарання» та «заміна покарання».

Список використаної літератури:

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тацій. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Беньківський та ін.] ; [за ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка]. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / [відп. ред. С.С. Яценко]. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Б.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тацій, Б.І. Борисов, В.І. Тютюгін. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
6. Кльован Н.В. Умовно-дострокове звільнення засуджених до позбавлення волі: кримінально-виконавчий аспект., 2015. URL: Kl'ovan N.V. Umovno-dostrokovye zvil'nennja zasudzhenih.pdf.
7. Романов М.В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М.В. Романов. Харків : Права людини, 2012 р. 112 с.

8. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / К82 Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2003. 1196 с.
9. Трубников В.М. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. *Вісник Нац. ун-ту внутр. справ.* / В.М. Трубников. 2002. № 19. С. 73–81.
10. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практика його застосування. монографія / Є.О. Письменський. [наук. ред. доктор. юрид. наук, проф. О.О. Дудоров]. Луганськ : ТОВ «Віртуальна Реальність», 2011. 386 с.
11. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми систематизації та вдосконалення законодавства. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 192–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_26.
-

Kalynets Kh. Release from punishment and its serving

This article is based on the analysis of current legislation of Ukraine, theoretical understanding of many scientific works in the field of criminal law, criminal procedural law and criminal executive law. This article contains an overview of the main regulations on release from punishment and its serving and is devoted to the analysis of the norm on early release from punishment and its serving under the Criminal Code of Ukraine. Terms are also set out, which reveal the essence and legal nature of release punishment and its serving. It should be noted that the release from punishment and its serving is a mandatory component of the activities of organs and institutions of Penal Service of Ukraine. Any punishment always presupposes the moment of release from it or the termination of criminal-executive legal relations. It should be noted that the institution of early release makes the punishment as close as possible to the personal qualities, behavior of the convict, other circumstances and allows the competent authorities to respond in a timely manner to their positive changes. So, this institution is very important. This article contains the positions of scientists on the definition of "release from punishment and its serving", as this concept is not defined at the legislative level. This work contains an analysis of the articles of Chapter XII Criminal Code of Ukraine and establishes the imperfection of the terminology of Chapter XII "Release from punishment and its serving" of the Criminal Code of Ukraine, which indicates the inconsistency of the title of the section of it's content. This article examines scholars to clarify the title of Chapter XII of the General Part of the Criminal Code of Ukraine and suggestions are given on the use of terminology "release from punishment", "release from serving a sentence" and "release from further serving a sentence".

Key words: *punishment, coercive measure, early release, release from punishment, release from serving a sentence, release from further serving a sentence, correction of personal behavior, resocialization of convicts.*